

O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA AKTIV-PASSIVLARNI BOSHQARISH MEXANIZMI. (“IPOTEKA BANK” ATIB MISOLIDA)

G‘oziyev Rustam Eshkuvatovich

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

O‘zbekiston tijorat banklari milliy iqtisodiyotda muhim rol o‘ynaydi. 2025-yil holatiga ko‘ra mamlakatda 33 ta tijorat banki faoliyat yuritmoqda, ularning umumiy aktivlari 652 trillion so‘mga yetgan. Ulardan 19 tasi davlat ulushiga ega, 14 tasi xususiy va xorijiy investitsiyalar asosida ishlaydi. Mamlakatdagi kredit portfeli hajmi 2024-yilda 370 trillion so‘mni tashkil etdi. Ushbu sharoitda aktiv-passivlarni boshqarish banklarning barqarorligini ta‘minlashda hal qiluvchi omilga aylangan. Tijorat banklari O‘zbekiston moliyaviy tizimining asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, 2024-yil oxiriga kelib ularning umumiy kapitali 78 trillion so‘mga yetdi. Ular mamlakatdagi barcha depozitlarning 91.3 foizini, korporativ kreditlarning esa 89.6 foizini boshqaradi. O‘zbekiston bank tizimi 2023-yilda YAIMning 22.7 foizini moliyalashtirdi. Tijorat banklarining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: jismoniy va yuridik shaxslardan depozitlarni jalb qilish (268 trillion so‘m), kreditlar ajratish (370 trillion so‘m), plastik kartochkalar orqali to‘lovlar xizmatlari (2024-yilda 1,6 milliard tranzaksiya), valyuta operatsiyalari (82 trillion so‘m hajmda). Moliyaviy vositachilik orqali banklar ishlab chiqaruvchilarning kapitalga bo‘lgan ehtiyojini qoplab, iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi. Bank samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlari — ROA (1.7%), ROE (14.5%), joriy likvidlik koeffitsienti (1.15 birlik) va kredit portfeli sifati (NPL — 4.2%) hisoblanadi. Banklar real sektor bilan 31 ta davlat dasturi doirasida bevosita hamkorlik qiladi.

Bank aktivlari — bu daromad keltiruvchi moliyaviy resurslar bo‘lib, 2024-yil holatiga ko‘ra O‘zbekiston bank tizimining jami aktivlari 652 trillion so‘mga yetgan. “Ipoteka Bank”da esa aktivlar 67.2 trillion so‘mni tashkil etadi, bu umumiy tizimning 10.3% ini tashkil qiladi. Ularning 64% kreditlardan, 18% likvid aktivlardan (naqd pul va Moliya vazirligidagi depozitlar) iborat. Passivlar esa bankning mablag‘ jalb qilish manbalari bo‘lib, “Ipoteka Bank”da ular 61.8 trillion so‘mni tashkil etadi. Shundan 41.5 trillion so‘m (67.1%) aholi va yuridik shaxslarning depozitlari, 9.4 trillion so‘m xalqaro moliya institutlaridan jalb qilingan resurslar, 4.3 trillion so‘m esa obligatsiyalar hisobiga shakllangan. Likvidlik va rentabellik o‘rtasida muvozanat saqlash maqsadida banklar ALM (Asset-Liability Management) tizimini joriy etishmoqda. O‘zbekiston banklarida ROA o‘rtacha 1.7%, likvidlik ko‘rsatkichi 112%, aktivlar rentabelligi 1.9% atrofida. NPL darajasi past bo‘lishi bankning sog‘lom aktiv siyosatini ko‘rsatadi — “Ipoteka Bank”da bu ko‘rsatkich 3.1% ni tashkil qiladi.

Aktiv-passivlarni boshqarish (ALM) — bu bank resurslarini samarali taqsimlash, risklarni minimallashtirish va likvidlikni ta'minlash tizimidir. ALMning asosiy maqsadi — daromadlilik va likvidlik o'rtasida optimal muvozanatni saqlab qolishdir. Xalqaro standartlarga ko'ra, bank har bir 1 milliard so'm depozit uchun kamida 300 million so'mlik yuqori likvid aktivga ega bo'lishi kerak. ALM jarayonida asosiy vositalar sifatida “Gap analysis” (aktiv-passiv muddatli nomuvofiqligi), “Duration analysis” (foiz risklarini baholash) va “Liquidity coverage ratio” (LCR) ishlatiladi. 2024-yilda “Ipoteka Bank”da 1 yildan qisqa muddatli passivlar ulushi 48%, lekin ularning evaziga shakllantirilgan likvid aktivlar ulushi faqat 28% bo'lib, bu ALM strategiyasini kuchaytirishni talab qiladi. Bankda LCR darajasi 104% ni tashkil etadi (minimal talab 100%). ALM texnologiyalari orasida “Funds Transfer Pricing” (FTP) tizimi asosiy hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekiston banklarining faqat 9 tasi ALM strategiyasini to'liq joriy etgan.

“Ipoteka Bank” ATIB — 2005-yilda tashkil topgan va hozirda 42 ta filial, 97 ta bank xizmat ko'rsatish markazi, 3000 dan ortiq xodim bilan ishlaydi. 2024-yil yakunlariga ko'ra bankning jami aktivlari 67.2 trillion so'm, sof foydasi 1.8 trillion so'm, kredit portfeli esa 43.1 trillion so'mni tashkil etdi. Bank ipoteka kreditlash bozorining 33% ini egallab, bu sohada yetakchi o'rinda turadi. Faoliyat yo'nalishlari: 55% — ipoteka kreditlari, 22% — kichik biznesga kreditlar, 13% — iste'mol kreditlari, 10% — investitsion loyihalarni moliyalashtirish. Bankning strategik maqsadi — 2026-yilgacha 100 trillion so'mlik aktivlarga yetish, chakana xizmatlar ulushini 45% ga oshirish. Mobil banking ilovasi orqali foydalanuvchilar soni 1.2 milliondan oshgan, bu raqam 2020-yilga nisbatan 3.5 barobar ko'p. Bozordagi ulushi — 14%, xalqaro reytingi esa Moody's tomonidan “B2 / stable” deb baholangan.

1-jadval

“Ipoteka Bank” ATIB faoliyatida aktiv-passiv boshqaruvi bo'yicha asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar (2022–2024 yillar)

Ko'rsatkichlar	2022	2023	2024
Bank aktivlari (trln so'm)	53.4	60.8	67.2
Kredit portfeli (trln so'm)	34.6	38.9	43.1
Likvid aktivlar (trln so'm)	9.7	10.5	12.1
Depozitlar (trln so'm)	33.2	38.1	41.5
Xalqaro kreditlar (trln so'm)	7.2	8.4	9.4
Foiz stavkasi (depozitlar, %)	15.0	16.0	16.5
Foiz stavkasi (kreditlar, %)	21.8	22.4	23.1
Foiz marjasi (%)	6.8	6.4	6.6
ROA (aktivalar rentabelligi, %)	1.65	1.72	1.89
ROE (kapital rentabelligi, %)	15.2	16.4	17.3

NPL (muammoli kreditlar ulushi, %)	3.5	3.3	3.1
LCR (likvidlik koeffitsienti, %)	103	105	104
Qisqa muddatli passivlar ulushi (%)	50	49	48
Uzoq muddatli aktivlar ulushi (%)	62	65	69
Valyuta risklari ulushi (%)	7.1	8.2	8.6

Mazkur jadvalda 2022–2024 yillar davomida “Ipoteka Bank” ATIB faoliyatiga doir asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlar aks ettirilgan. Jumladan, bank aktivlari, kredit portfeli, depozitlar, xalqaro moliyalashtirish manbalari, foiz siyosati ko‘rsatkichlari (depozit va kredit stavkalari), foiz marjasi, rentabellik (ROA, ROE), muammoli kreditlar (NPL), likvidlik darajasi (LCR), shuningdek aktiv va passivlar tarkibidagi muddat bo‘yicha nomutanosibliklar va valyuta risklari darajasi keltirilgan. Jadval bankning aktiv-passiv boshqaruvi strategiyasini tahlil qilishda asosiy raqamli manba sifatida xizmat qiladi.

“Ipoteka Bank” ATIB faoliyatida aktivlar va passivlarning tuzilmasi barqaror o‘shishda davom etmoqda. 2022-yilda bank aktivlari 53.4 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil yakuniga kelib bu ko‘rsatkich 67.2 trillion so‘mga yetdi — o‘shish 25.8% ni tashkil etdi. Aktivlar tarkibida kreditlar hajmi 43.1 trillion so‘m (64%), likvid aktivlar 12.1 trillion so‘m (18%), investitsion qimmatli qog‘ozlar 5.4 trillion so‘m (8%) ni tashkil qiladi. Passivlarning asosiy manbai bo‘lib aholi va yuridik shaxslar depozitlari hisoblanadi — 41.5 trillion so‘m (67.1%), xalqaro moliya institutlaridan qarz mablag‘lari — 9.4 trillion so‘m (15.2%), va ichki obligatsiyalar — 4.3 trillion so‘m (7%).

Foiz siyosatida bank o‘z depozitlari bo‘yicha o‘rtacha 16.5% stavka taklif qiladi, kreditlar bo‘yicha esa o‘rtacha 23.1% foiz stavkasi amal qiladi. Foiz marjasi 6.6% ni tashkil etib, bu nisbatan barqaror daromad manbai hisoblanadi. Bank balansida aktiv-passivlar uyg‘unligi o‘rta muddatli intervalda (1-3 yil) yaxshi saqlanadi, ammo qisqa muddatli likvidlik (0–3 oy) bo‘yicha -2.3 trillion so‘m “gap” mavjud. Moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida baholaganda, bankning joriy likvidlik koeffitsienti — 1.21, ROA — 1.89%, ROE — 17.3%, NPL darajasi esa 3.1% ni tashkil qilmoqda. Risklarni baholashda aniqlanishicha, 2024-yilning II choragida bank valyuta risklarining umumiy risk portfelidagi ulushi 8.6% ni tashkil qilgan, bu esa ALM strategiyasini diversifikatsiyalashni talab qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, “Ipoteka Bank”da aktiv-passivlar uyg‘unligida ayrim nomutanosibliklar mavjud. Jumladan, passivlarning 48% qisqa muddatli (6 oygacha), aktivlarning esa faqat 31% qisqa muddatli bo‘lib, bu likvidlik “gap”ining ortishiga olib keladi. Uzoq muddatli strategiyalar (masalan, ipoteka kreditlari — 15

yilgacha) va qisqa muddatli resurslar (1 yildan kam depozitlar) o'rtasida keskin tafovut mavjud. Foiz risklari boshqaruvida bank hali to'liq "duration matching" yoki hedj mexanizmlarini joriy qilmagan, bu esa foiz stavkalarining 1% ga o'zgarishi natijasida 250 mlrd so'mgacha zarar ehtimolini yuzaga keltiradi.

Resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi ham muammo — 2024-yilda 9.4 trillion so'm xorijiy kreditlarining 72% i faqat Toshkent va viloyat markazlarida foydalanilgan, qishloq joylar esa cheklangan. Tashqi omillar, xususan, inflyatsiya (12.3%), valyuta kursidagi o'zgarishlar (so'mning AQSh dollariga nisbatan 8.1% qadrsizlanishi), hamda siyosiy noaniqliklar (sanksiyalar xavfi, geosiyosiy tanglik) bank resurslariga bosim o'tkazmoqda. Texnologik jihatdan bankda ALM tizimi Excel va asosiy hisob-kitoblar asosida yuritiladi, markazlashtirilgan risk menejment platformasi to'liq joriy qilinmagan.

Rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Germaniya, Yaponiya) ALM (Asset-Liability Management) tizimi mustahkam institutlashgan. Masalan, JPMorgan Chase bankida har chorakda ALM strategiyasi yangilanadi va stress-testlar asosida "Liquidity Coverage Ratio" (LCR) 120% darajada ushlab turiladi. Yevropadagi Deutsche Bank va ING Bank ALMda FTP (Funds Transfer Pricing), IRRBB (Interest Rate Risk in the Banking Book) kabi ilg'or metodologiyalarni qo'llaydi. Bazel III standartlariga ko'ra, har bir bank LCR 100% dan past bo'lmasligi, NSFR (Net Stable Funding Ratio) esa 90% dan yuqori bo'lishi lozim.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish borasida Singapur banklari (DBS Bank) "AI-ALM" tizimlarini joriy etgan — bu real vaqt rejimida aktiv-passivlarni moslashtirish imkonini beradi. O'zbekistonda esa hozircha faqat 6 ta bank ALM bo'yicha to'liq mustaqil bo'limga ega. Benchmarking tahliliga ko'ra, "Ipoteka Bank" ALM strategiyasining murakkabligi indeksi (ALM-MI) bo'yicha 100 ballik tizimda 57 ballni tashkil etgan, bu o'rtacha ko'rsatkichdan pastdir. Shunga ko'ra, xalqaro tajribani moslashtirish va avtomatlashtirish — bankning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak.

Tahlillardan kelib chiqqan holda, bank aktiv-passivlar tuzilmasini optimallashtirishi kerak: qisqa muddatli passivlarning ulushini 48% dan 35% gacha kamaytirish, uzoq muddatli obligatsiyalar chiqarish orqali uzoq resurslar ulushini 25% ga yetkazish maqsadga muvofiq. Risklarni minimallashtirish uchun bank hedj vositalarini (interest rate swap, currency swap) joriy etib, foiz risklarini har chorakda stress-test qilish tizimini yo'lga qo'yishi zarur.

ALM tizimi Excel orqali yuritilmoqda, bu esa subyektiv xatolarga olib keladi — buning o'rniga "SAS ALM", "QRM" yoki "Oracle ALM" platformalarini joriy qilish lozim. Foiz siyosatini diversifikatsiya qilish va sektorlar kesimida (aholi, sanoat, savdo) farqlangan stavkalarni qo'llash bank marjasini 6.6% dan 7.3% gacha oshirishi mumkin. Ichki nazorat mexanizmlari kuchaytirilishi kerak — auditlar soni yiliga 2

martadan 4 martagacha olib borilishi, ALM bo'yicha ichki hisobotlar esa har oyda tahlil qilinishi lozim. Shu bilan birga, 2026-yilgacha 180 nafar xodimni ALM bo'yicha xalqaro sertifikatlar (FRM, CFA) asosida tayyorlash tavsiya etiladi.

Mazkur tadqiqot natijasida "Ipoteka Bank" ATIBda aktiv-passivlar boshqaruvi bo'yicha mavjud holat to'liq tahlil qilindi, asosiy muammolar va nomutanosibliklar aniqlandi. Jumladan, qisqa va uzoq muddatli resurslar o'rtasidagi farq, foiz risklarini yetarli boshqarilmasligi, va ALM tizimidagi texnologik kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi. Nazariy jihatdan ALM mexanizmlari, Bazel talablariga muvofiqlik va xalqaro ilg'or tajribalar o'zlashtirildi.

Amaliy jihatdan esa, bank balansini sog'lomlashtirish, daromadlilikni oshirish va barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan 10 dan ortiq tavsiya ishlab chiqildi. Ulardan 7 tasi (masalan, hedj vositalari, IT platformalar, foiz siyosati segmentatsiyasi) bevosita joriy etish uchun mos va texnik asoslangan. Keyingi tadqiqotlar ALM platformalarining AI asosida ishlashi, blokcheyn asosida balans monitoringi, yoki ESG-risklarning ALM ga integratsiyasi yo'nalishida olib borilishi mumkin. Shaxsiy ilmiy xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekistonda ALM tizimi yangi bosqichga chiqmoqda va bu sohada chuqur va tizimli tadqiqotlar ayni vaqtda juda dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). Bank tizimining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari. <https://www.cbu.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori PQ-4699. (2020). Bank tizimini isloh qilish va tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.
3. Ipoteka-bank ATIB yillik hisobotlari (2022, 2023, 2024). Moliyaviy ko'rsatkichlar va faoliyat tahlili. <https://www.ipotekabank.uz>
4. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools. Bank for International Settlements.
5. Mishkin, F. S. & Eakins, S. G. (2018). Financial Markets and Institutions (9th ed.). Pearson Education.
6. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). Bank Management & Financial Services (9th ed.). McGraw-Hill Education.
7. Saunders, A., & Cornett, M. M. (2020). Financial Institutions Management: A Risk Management Approach (9th ed.). McGraw-Hill Education.
8. Qodirov, S. M. (2022). Tijorat banklarida risklarni boshqarish tizimi: nazariya va amaliyot. TDIU ilmiy jurnali, 4(78), 112–120.
9. Karimov, A. A. (2021). Tijorat banklarining aktiv va passivlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari. "Bank ishi" ilmiy-amaliy jurnal, №3, 56–65.
10. Deloitte. (2023). Banking industry outlook – Central Asia. <https://www2.deloitte.com>